

Globaliseringsdiskussionen er da også i Danmark fortsat aktuell. Først og fremmest i det perspektiv, at virksomhederne flytter eller truer med at flytte arbejdspladser til lande, hvor arbejdskraften er billigere end i Danmark. Men diskussionen er også aktuell for forståelsen af de processer, der ændrer reguleringen af det danske arbejdsmarked. Den danske variant af Rhin-modellen (som efterhånden oftest anvendes til at betegne det, som vi tidligere kaldte den Skandinaviske model) har med sit korporative samarbejde mellem stat, kapital og arbejde til overordnet målsætning at sikre danske virksomheders konkurrenceevne, hvilket, ud over forøget produktivitet, implicerer en relativ reduktion af samtlige sociale omkostninger fra løn til velfærdsstatslige ydelser. Indtil videre har disse bestræbelser kunnet lykkes, men det er sket på bekostning af bl.a. en stigende intern uro i LO, når der er blevet skåret i de arbejdsløses rettigheder og efterlønnen. Effektiviteten i vores reguleringssystem er måske også lidt for påfaldende, når det viser sig at lønstigningerne uden for overenskomsterne er betydeligt højere end indenfor. Så må smertegrænsen for fagforeningernes tilpasning til globaliseringens krav være nået.

Det ligger også i erfaringerne fra andre lande, at så længe fagforeningerne vælger at identificere sig med nationalstaten og den nationale kapitalers interesser og ikke satser på international solidaritet og samarbejde, er der ingen effektiv modmagt mod globaliseringens og nyliberalismens antisociale program og konsekvenser. Nationale økonomier vil blot blive bragt i en situation, hvor de konkurrerer med hinanden. En konkurrence, der resulterer i en nedadgående spiral for løn- og arbejdsforhold. At begrænse globaliseringens sociale destruktion kan ikke lykkes ved, at de nationale økonomier applicerer selve globaliseringens væsen i egen adfærd og institutioner. Ej heller ved at forblive bundet til en national protektionisme.

Regeringer og internationale institutioner burde kun tillade 'fri handel', hvis internationale standarder for arbejdets udførelse defineres og overholdes. Det er ikke kapitalen, der skal

have bedre betingelser for at udnytte konkurrencen i globaliseringens hellige navn, men internationale organisationer, der skal styrkes for at de effektivt kan begrænse den uhemmede konkurrence på globalt plan. Her har (resterne af) arbejderbevægelsen fortsat en betydningsfuld rolle. Og det er nu den skal defineres og udfyldes.

Anmeldt af **Jens Lind**, lektor ved Institut for Sociale Forhold og Organisation, Aalborg Universitet.

Zygmunt Bauman:

Globalisering, de menneskelige konsekvenser

Hans Reitzels Forlag, 1999, 118 sider, ISBN 87-412-2667-4

Work, consumerism and the new poor

Open University Press, 1998, 99 sider, ISBN.0335201555

Det overordnede omdrejningspunkt i disse to værker er en analyse af, hvad transformationsprocesser som, globalisering, glocalisering og den nye fleksible kapitalisme skaber af betydninger og konsekvenser for det enkelte menneske. Begge værker kan karakteriseres som debatbøger, men Zygmunt Baumans teoretiske overblik løfter debatten og sætter analysen i relief. Bøgerne er meget velskrevne og den debatterende karakter gør dem interessante for en bredere læserkreds. Jeg har valgt at skrive en fælles anmeldelse, fordi tematikkerne i de to værker er overlappende og gennemgående.

Bøgerne anskuer følgerne af det moderne samfunds udvikling, og grundlæggende er der tale om en civilisationskritik. I de to værker kommer forfatteren vidt omkring fra perspektiver på globalisering, diskussioner om nationalstatens og velfærdsstatens overlevelsesmuligheder til en samtidsdiagnostik af samfundets strafudmåling, arbejdslivet og arbejdsetik og en fokusering på udviklingens vindere og tabere. I denne anmeldelse er det primært valgt at behandle de sidste punkter, som beskæftiger sig med de nye udviklingstendenser på arbejdsmar-

kedet, i arbejdslivet, i arbejdetikken og de nye sociale skel i forbrugersamfundet.

Den gennemgående diskussion i værkerne er, hvordan udviklingen mod det globale og post-traditionelle eksistensvilkår ændrer på de sociale relationer på forskellige planer. Udviklingen synes at være præget af en ny fleksibel og global kapitalisme, der ikke entydigt skaber et 'overflødhedshorn' af muligheder. Globaliseringen er et tveægget sværd, hvor det voksende marked giver enorme muligheder og tilsvarende farer. Bauman lægger i disse værker vægt på de menneskelige konsekvenser, når samfundet bevæger sig fra producent til forbrugersamfund, og når arbejdslivet får en anden betydning, og traditionel arbejdetik ændres, og endelig når udviklingen i teknologi og kommunikationssystemer udfordrer traditionelle forståelser af ansvarsetik og magt.

Globalisering: Motivationen til at skrive endnu en bog om globalisering skal ses i lyset af, at stort set alle samfundsmæssige fænomener bliver belyst ud fra paradigmet globalisering. Globaliseringen er blevet opfattet som et socialt eksisterende fænomen, hvilket i realiteten ofte ikke har været tilfældet og har ført til 'the mythology of globalization'. Globalisering er hverken et socialt eller kulturelt fænomen. Det der gør det interessant er netop, at det er begge dele, siger Bauman. Der er til dato verserende diskussioner om, hvad forskellen er på globalisering og internationalisering. Ifølge Bauman er globalisering kendetegnet ved en flydende og foranderlig karakter. Internationalisering refererer derimod primært til processer, hvor der sker en politisk institutionalisering overnationalt og hvor målsætningen er at regulere de globale bevægelser.

Globalisering er, som Bauman siger, både integrerende og disintegrerende, heri består den latente spænding. Bauman reagerer stærkt mod globalisering, fordi det har fået sin egen sandhedsværdi og fordi der i termen globalisering ligger et nyt magtforhold, symboliseret ved turisten og vagabonden. Førstnævnte hører til eliten, der har kapital og teknologi til disposition, den gruppe der globaliseres. Men hovedparten,

den udstødte og fattige lokaliseres. Det er denne gruppe som modsat globalisering fastlåses i tid og sted i en lokalitet. På toppen af samfundshierarkiet ses turisten og i bunden vagabonden. Turisten rejser hvorhen, han vil, fordi han/hun har lyst. Vagabonden drives derimod frem, fordi hans lokale horisont er forfærdelig/utålelig (1999:91). I Baumans univers indebærer globalisering, at den nationale suveræniteten angribes, at lokale kulturer og traditioner undergraves, og at økonomisk og social stabilitet trues. Derfor repræsenterer Bauman en konfliktorienteret tilgang til globalisering.

En af de mest grundlæggende forandringsprocesser i den moderne verden er udviklingen i tid og rum, der både kan anskues som en adskillelse og som en sammenrængning. Bauman siger: »*Rummet blev processeret, centreret, organiseret, normaliseret og frem for alt frigjort fra den menneskelige krops begrænsninger*« (1999:23). Teknologiens udvikling med et globalt informationsnet har yderligere tilføjet et rum, det kybernetiserende rum. Mennesker er ikke længere adskilt af fysiske forhindringer eller tidsmæssige afstande, men kan mødes på tværs af tid- og rumafgrænsning. Når tiden bliver adskilt fra rummet, betyder tid kun hurtighed og acceleration. Tidsbegrebet bliver dynamisk og fleksibelt og kan derved blive et nyt våben. Det gælder om for hvert enkelt menneske at være med på mange arenaer af gangen ikke mindst arbejdsmæssigt. Tid hænger nøje sammen med mobilitet og hurtighed: »*Mobility has become the most powerful and most coveted stratifying factor; the stuff of which the new, increasingly world-wide, social, political, economic and cultural hierarchies are daily built and rebuilt*« (1998:9).

Tilstedeværelsen på nutidens arbejdsmarked forudsætter i højere grad end tidligere, at individet er mobilt, når det gælder job, arbejde og bosted, samt ansættelsesforhold. Der tales om en udvikling i retning af det fleksible menneske. Flexibilitet kan derfor udtrykkes som et paradoks, på den ene side skabes der på kort sigt større frirum og større jobudfoldelse, på den anden side betyder flexibilitet på lang sigt ikke

nogen frihed, men at den enkelte arbejder er bundet op på fornyelse, forandring og på risici. På et arbejdsmarked, hvor tid er adskilt fra rum, hvor krav om mobilitet og flygtighed præger vilkårene, bliver det magt at kunne bevæge og engagere sig let, for derefter at kunne flygte lige så hurtigt. Bauman siger »*power to control is power to escape*«. Bauman peger på, at den nye magtforståelse hænger nøje sammen med den ansvarsetik, der præger de sociale relationer, der er jo »ingen grund til at engagere sig, hvis undvigelsen kan klare det« (1999:18). Denne udvikling har ifølge Bauman den konsekvens, at lokal bundethed bliver »*et tegn på social deprivation og degradering*« i den globaliseret verden (1999:8). Det der vækker stor bekymring er den større og større forskel i livsbetingelser og mulighed for kommunikation mellem »den eksterritoriale elite« og den voksende »lokaliserede restgruppe«, jf. distinktion mellem turist og vagabond.

Arbejdsbegrebet og arbejderidentitet: I det traditionelle industrisamfund var sammenhængskraften ifølge Emile Durkheim arbejdsdelingen. Zygmunt Bauman mener, at nutidens samfund kan karakteriseres som et konsum-samfund, hvor forbrug er integrationsmekanismen frem for arbejdet (1998:23ff). Ifølge Baumans samtidssdiagnose betyder stigende teknologiudvikling og øget produktivitet en nedgang i behovet for arbejdskraft. I forbrugersamfundet kommer 'det gode liv' til at handle om at forbruge, og taberne bliver de ressourcetsvage, som ikke har uanede muligheder for forbrug. Status og social anerkendelse kommer derved til at afhænge af muligheder for valgfrihed. Det specielle ved integrationen i forbrugersamfundet er, at »*consumers are alone, even when they act together*« (1998:30)

Arbejdsetik: Karl Marx argumenterede for, at det kreative og aktive arbejde udført med vilje og bevidsthed er menneskets livslinie, fordi det har en positiv objektiverende effekt. I dette ideal er arbejdet kilden til frigørelse og selvrealisering. I konsumsamfundet sker der ændringer i disse idealer og i selve arbejdsetikken. Det ser ud som om arbejdet under senmoderniteten har

ændret betydning og karakter. Arbejdet drejer sig ikke længere kun om overlevelse, men er en af de vigtigste kilder til identitet og status. Arbejdet fastsætter dels individets økonomiske struktur, og dels rammerne for den sociale struktur, fordi arbejdet skaber tidsstrukturer og er med til at definere sociale relationer. Generelt set har arbejdet forskellige betydninger alt efter, hvilken klasse og hvilket køn man er.

Bauman mener, at i konsumsamfundet vil arbejdsetikken ændre karakter til en form for 'forbrugeræstetik'. Arbejdsetikken bygger på moralske principper om: At enhver skal yde for at kunne nyde og kontinuerligt stræbe efter mere, og selve anerkendelsen af arbejdet består i udløsning af løn og knytter derved an til markedets princip om køb og salg. I arbejdsetikken var fokus rettet mod form, ikke indhold, det vil med andre ord sige, at der lå en indirekte ligeværdighed mellem forskellige former for arbejde. Gennem arbejdet var den enkelte med til at gøre sin pligt i samfundet og blev derved en del af fællesskabet. I denne henseende bliver arbejdsetikken lig med modernitetens 'ordensetik' *Panopticon*, hvor kontrol og underordning er de centrale mekanismer. Med kritiske briller kan arbejdsetikken ansues som en disciplinerende etik, hvor behov i vid udstrækning bliver adskilt fra arbejdets udførelse (1998:17). Marx' ideal om det kreative arbejdende menneske får derved ikke plads, fordi arbejdet udføres mekanisk under den moderne arbejdsetik.

Den moderne udvikling peger i retning af den individuelle 'forbrugeræstetik'. Inden for dette perspektiv er det centrale både form og indhold i arbejdet. Arbejdets funktion er stadig knyttet til det økonomiske aspekt, men kravene til arbejdet går også på udfordringer og rigere oplevelser. Man kan sige, det er blevet en retting at nyde, og æstetiske oplevelser gennem arbejdet er i fokus fremfor pligt. Under arbejdsetikken besad alle former for arbejde en værdighed; forbrugeræstetikken betyder, at jobs uden oplevelsesorienteret tilfredsstillelse er blottet for værdi. I denne forbindelse taler Bauman om to kategorier af jobs, de 'spændende' og de 'kedelige'. Sidstnævnte er de standardiserede og ruti-

niserede jobs, for eksempel ufaglærte kvinder i industrien. Disse anses for at være usle og kedelige jobs, fordi de ikke som de spændende jobs giver mulighed for oplevelser, selvrealisering og udfordringer (1998:32-33). I denne sammenhæng er der den krølle, at det bliver sværere og sværere at definere, hvad et arbejdsliv indebærer, og hvad en god arbejder er. Som en af de andre store arbejdslivsociologer argumenterer for: på det fleksible arbejdsmarked er det ikke længere en dyd at være livstidsansat. At identificere sig med en arbejdsplads, eller til et fag, vil være identisk med at være gidsel til sin skæbne samt at fastlåse og begrænse sig selv, siger den amerikanske sociolog Richard Sennett i sin bog *The Corrosion of Character* fra 1998. Lineære livsbaner knytter arbejdsmæssigt an til den traditionelle arbejdsetik, hvor flittighed og pligt-opfyldelse er normen. På det fleksible arbejdsmarked er forandring kodeordet, og dette spiller også ind på organiseringen af arbejds- og hverdagsliv. Et arbejdsmarked præget af fleksibel kapitalisme fratager i værste situation folk de erfaringer, som kræver tid. Den tid, folk har sammen med hinanden til at udvikle gensidig, uformel tillid, mindskes. Dette betyder, at arbejdsrelationerne bliver meget overfladiske. Samtidigt bliver det sværere for de fleste mennesker at fornemme en sammenhæng i deres eget liv. Arbejdet som identitetsskabende faktor får derved en anden betydning.

Princippet for arbejdstid ser ud til at være under forandring. Tidligere var det 'eliten' på arbejdsmarkedet som arbejdede mindst – i dag er det nærmest omvendt, arbejdet er blevet et kald for de få, og i disses liv svømmer arbejdsliv og hverdagsliv sammen og er essensen af et oplevelsesorienteret liv. Konsumsamfundet er den medvirkende årsag til, at skellet mellem arbejdsliv og fritidsliv bliver mere udvasket, for her gælder det kun om at forbruge og nyde. Alle andre end eliten har svært ved at arbejde efter kalds-tankegangen, fordi det fleksible arbejdsmarked stiller krav om fortsat omstillingsparathed og fornyelse. I forlængelse heraf er rammerne for dannelse af identitet gennem arbejdet også blevet mere flydende. Selvom Bauman ar-

gumenterer for, at arbejdet har fået en anden og mindre betydning, så udstikker arbejdslivet dog visse rammer for identitetsdannelse, fordi arbejdet giver anerkendelse og status, såfremt det er et 'spændende' job (1998:36ff).

Opsummerende kan det siges, at under modernitetens samfund eksisterede den gamle form for arbejdstik, hvor det var værdigt og gav status i sig selv at have arbejde – ligegyldigt hvilken funktion man udførte. Det vigtigste var, at man deltog til opretholdelsen af fællesskabet. I Baumans konsumsamfund er arbejdsetikken blevet erstattet af forbrugeræstetikken, hvor oplevelse og nydelse er i højsædet. Disse vilkår betyder, at det er nedværdigende kun at arbejde for livets opretholdelse, og der er ikke den samme respekt om en 'rigtig' arbejder. Med andre ord: værdigheden ved alene at udfylde en funktion og deltage på arbejdsmarkedet synes at ændre sig på det (post) senmoderne arbejdsmarked.

Udviklingen i retning af globalisering betyder, at forskellene mellem eliten og de stavnsbundne lokale radikaliseres. Store grupper udstødes og slynges ud af globaliseringens centrifuge. At være fastlåst til en lokalitet, til et rum, betyder, at den enkelte ikke kan rejse hvorhen, han/hun vil, og ikke kan flygte fra forpligtende aktivitet, som tager tid. Bauman slår til lyd for, at den globale verdenskapitalisme fastlåser den svage del af befolkningen blandt andet gennem den moderne fængselsindustri. De moderne fængsler forstår Bauman som eksklusions- (immobilitets)fabrikker, hvor de indsatte skal lære at være ekskluderet af samfundet (1999:102ff).

Globalisering handler altså ikke kun om internetchat, gensidig forståelse og harmoni. Det handler i lige så høj grad om marginalisering og udelukkelse fra indflydelse. Det kan betyde en gennemgribende ændring af vores samfundsstrukturering, af vores arbejdsliv og dagligdag, og det er det Bauman gerne vil have os til at indse. Det interessante ved disse to værker, er, at de menneskelige konsekvenser af udviklingen er i fokus. Begge bøger er en dybtfølt analyse af udviklingen set ud fra de svagestes vilkår, og til forskel fra andre tendenser blandt samfundsteo-

retikere, så fastholder Bauman analysen af det globale kapitalistiske system, som måske aldrig har været så gennemgående som nu. Der, hvor man kan kritisere de to værker, er på deres generalisering af vilkår og fastholden af, at globalisering rent faktisk eksisterer. For selvfølgelig kan der argumenteres for, at de nationale velfærdsstatssystemer, arbejdsmarkedsmodeller og de kulturelle forskelle stadig har en afgørende betydning. Det er derfor vigtigt at vurdere de abstrakte teoridannelser over for virkeligheden, for eksempel kan man sætte spørgsmålstejn ved en fuld globaliseret økonomi. Med andre ord, det er vigtigt at se på forandringsprocessernes rækkevidde, og hvis konsekvenserne er så skræmmende som Bauman argumenterer for, er det vigtigt at få bragt følgerne frem på den politiske dagsorden.

Anmeldt af **Pernille Tanggaard Andersen**, phd. stipendiat under GEP (Køn, magt og politik), Aalborg Universitet, placeret ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

Richard Hyman & Anthony Ferner (eds.):
Changing Industrial Relations in Europe
Blackwell, Oxford 1998. 550 s. ISBN 0-631-20551-9.

Dette er bogen om arbejdsrelationer (*industrial relations*) i Europa. Den er skrevet af en gruppe forskere, hvoraf mange konstituerede sig som netværk allerede i 1990. Det skete ved en konference, der blev arrangeret af Richard Hyman med flere fra Industrial Relations Research Unit ved universitetet i Warwick. Konferencen var banebrydende i den forstand, at det var første gang en større, tværnational gruppe af arbejdsmarkedsforskere satte fokus på Europa som en meningsfuld enhed. Baggrunden var dels de politiske signaler i retning af en 'social dimension' i EU, dels systemskiftet i Østeuropa.

Karakteristisk for konferencens karakter citerede Richard Hyman i sin tale fra en Bob Dylan sang: »*Something is happening, but we don't know what it is*«. Konferencen blev startskuddet til et forskernetværk, der senere har forsket i

den forandrede regulering af arbejdsmarkedet i Europa, til en række yderligere konferencer, til tidsskriftet *European Journal of Industrial Relations*, og til udgivelsen af antologien *Industrial Relations in the New Europe* (1992). Den bog, der anmeldes her, er en stærkt revideret anden udgave af denne bog.

Mens der i den første bog var tre kapitler, der drejede sig om udviklingen i Østeuropa, er dette område helt røget ud af *Changing Industrial Relations in Europe*. Det begrundes af redaktørerne med et ønske om at holde publikationens omfang nede samt med, at »*well-anchored analysis of developments in these countries is still difficult*«.

Bortset herfra er strukturen nogenlunde uændret. Det bærende princip er landeanalyser. Gennem 17 kapitler gennemgås arbejdsrelationerne i de 15 EU medlemslande samt Norge og Schweiz. Det er således det brogede billede af de forskellige (vest)europæiske landes industrial relations systemer, der fremstilles: de karakteristiske træk i den måde, den enkelte nation regulerer arbejdslivet på, samspillet mellem fagforeninger, arbejdsgiverorganisationer og stat, den historiske udvikling og specielt den seneste udvikling i 1990'erne.

Oplægget til bogen har dog tydeligvis ikke blot været nationale systembeskrivelser. I problemformuleringen har også indgået, hvordan og hvor meget nogle overgribende samfundsmæssige tendenser har påvirket de nationale systemer: internationalisering, decentralisering, flexibilisering og EU regulering.

Jeg kan ikke her komme ind på, hvordan opgaven er løst i hvert af de 17 kapitler. I stedet vil jeg gå lidt nærmere ind på dels det danske kapitel og dels bogens indledning, hvor redaktørerne diskuterer de mere tværgående, generelle tendenser. Dog skal det generelt om landekapitlerne bemærkes, at de har en høj kvalitet, og at der også er en relativ høj grad af homogenitet mellem dem. Selv om i alt 31 forfattere har bidraget, er det nogenlunde de samme emner, problemstillinger og strukturer, der fokuseres på i de forskellige landeanalyser. På den led ligger bogen pænt over gennemsnittet for antologier. Det betyder videre, at bogen er velegnet som